

Aspekty prawne wdrażania otwartego dostępu

Poradnik dla wydawców czasopism
naukowych

Spis treści

3	Wprowadzenie
3	Złota droga otwartego dostępu w Polsce
6	Czasopismo w modelu otwartym – podstawowe zagadnienia prawne
6	Zalety stosowania wolnych licencji
7	Analiza stanu prawnego czasopisma. Na co zwracać uwagę?
8	Utwór i twórca
8	Prawa wydawcy
8	Przeniesienie praw vs. udzielenie licencji
10	Pola eksploatacji
10	Sposób korzystania
10	Umowy
11	Uregulowanie statusu prawnego
12	Licencje Creative Commons
12	Sześć Licencji CC
13	Wersje licencji
13	Czym kierować się przy wyborze Licencji CC?
15	Rekomendowane kroki
16	Dalsze informacje

Opracował zespół:

Michał Starczewski
Klaudia Grabowska
Maciej Maryl
Barbara Jędraszko

Projekt graficzny i skład: Ania Światłowska
Ilustracja: Piotr Chuchla

DOI: 10.18318/chc.2018.1

Prace Centrum Humanistyki Cyfrowej

Poradnik Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk opracowany w ramach projektu EAST: Enhancing Accessibility and Sustainability of “Teksty Drugie”, finansowanego w ramach programu OpenAire Alternative Funding Mechanism for non-author fee based Open Access Publishing

Poradnik jest dostępny na licencji Creative Commons
Uznanie Autorstwa 4.0.

Warszawa, czerwiec 2018

Wprowadzenie

Odkąd w 2002 roku przyjęto Deklarację budapeszteńską, która rozpoczęła okres gwałtownego rozwoju ruchu Open Access na rzecz wolnego i powszechnego dostępu do treści naukowych, dyskusje o modelach komunikacji naukowej nie gasną. Początkowo przyjęty w gronie nielicznych specjalistów postulat otwartości jest dziś realizowany przez tysiące naukowców, wydawnictwa naukowe, władze uczelni i jednostek badawczych. Z czasem zyski z otwartego dostępu dla badaczy i instytucji naukowych stały się powszechnie zrozumiałe – zwiększenie dostępu do publikacji skutkuje lepszą rozpoznawalnością badań i cytawalnością, co z kolei przekłada się na pozycję autorów i ich jednostek w świecie naukowym. Kwestia, czy przechodzić na *open access* ustąpiła zatem bardziej pragmatycznym pytaniom: jak tego dokonać. Decyzję o przyjęciu przez czasopismo modelu otwartego można podjąć albo w momencie zakładania czasopisma albo – w przypadku czasopism już istniejących – w dowolnym momencie jego funkcjonowania. Za każdym razem wymaga ona jednak przeformułowania trybu działalności czasopisma, organizacji pracy redakcji i współpracy z autorami.

Niniejszy poradnik stawia sobie za cel ułatwienie procesu przyjmowania przez czasopismo modelu otwartego, prezentując w sposób syntetyczny najważniejsze kwestie prawne do rozważenia wraz z propozycjami rozwiązań. Szczegółowe kwestie związane z przyjmowaniem modelu otwartego w czasopismach przedstawiane są w różnych publikacjach, przy czym najbardziej syntetycznym opracowaniem na gruncie polskim pozostaje poradnik Emanuela Kulczyckiego *Otwarte czasopisma. Zakładanie czasopism*

naukowych oraz transformacja czasopism zamkniętych. Rekomendacje instytucjonalne poruszone są szczegółowo w raporcie Platformy Otwartej Nauki *Otwarty dostęp w instytucji naukowej*. Perspektywę indywidualną naukowców porusza publikacja zbiorowa Centrum Cyfrowego, Muzeum Historii Polski i KOED pod red. Klaudii Grabowska i Kamila Śliwowskiego “Wolne licencje w nauce. Instrukcja”.

Niniejszy tekst należy traktować jako pewne uzupełnienie i pogłębienie wcześniejszych publikacji, z naciskiem na kwestię zagadnień prawnych związanych z otwartym dostępem widzianych z perspektywy redakcji czasopisma naukowego.

Złota droga otwartego dostępu w Polsce

Kluczową kwestią związaną z przechodzeniem na model otwarty publikowania naukowego w drodze złotej (za pośrednictwem czasopism, w odróżnieniu od zielonej opartej na publikacji w repozytoriach) jest model biznesowy czasopisma. Płatne modele dystrybucyjne pozwalają czasopismom uzyskać pewne, choćby znikome dochody, których utrata często bywa kluczowym argumentem przeciwko otwartym modelom. Warto przy tym zauważyć, iż ogólne przemiany modeli i rozwój open access wśród innych czasopism może sprawić, że dotychczasowe wpływy się zmniejszą.

Duże wydawnictwa, chroniąc się przed utratą dochodów często stosują tzw. model hybrydowy, w którym koszty

otwarcia publikacji (zwane APC – Article Processing Charges) przerzuca się na autorów lub instytucje przy których są oni afiliowani. Coraz częściej jednak słyhać głosy krytyki pod adresem wielkich wydawców i modelu biznesowego opartego na nieodpłatnym wykorzystywaniu publikacji wyników badań naukowych, które następnie sprzedawane są za spore sumy bibliotekom subskrybującym bazy danych.

Sytuacja jest dynamiczna: kolejne kraje Unii Europejskiej renegeują umowy z dużymi wydawcami, a Komisja Europejska ogłosiła ostatnio, że nie będzie już finansować hybrydowego modelu w ramach grantów z kolejnego programu ramowego (Horyzont Europa). Ponadto, mając na względzie dalszy rozwój gospodarki opartej na danych, KE zaproponowała projekt stworzenia usługi w chmurze wspierającej otwartość danych naukowych, będącej elementem strategii wprowadzania jednolitego rynku cyfrowego (Digital Single Market Strategy).

W Polsce model publikacji otwartej (a więc w wersji elektronicznej, online, bezpłatnie i bez konieczności logowania się – optymalnie z możliwością swobodnej redystrybucji) zdaje się łatwiejszy do wprowadzenia, ponieważ działania instytucji badawczych i większości wydawców naukowych opierają się na finansowaniu publicznym. Otwarty dostęp do publikacji jest spójny z najczęściej spotykanym w Polsce modelem finansowania czasopism ze środków publicznych. Potwierdza to fakt popularności “oddolnego” udostępniania publikacji w sposób otwarty (badanie PON “Otwarta nauka w Polsce 2014. Diagnoza” pokazało, że w już 2014 r. ponad połowa wszystkich czasopism naukowych udostępniła w sposób otwarty bieżące numery).

Czasopismom, które korzystają z różnego rodzaju dofinansowania łatwiej zrezygnować z przychodów z dystrybucji. Wprowadzenie otwartego dostępu zwiększa widoczność czasopisma, ułatwia korzystanie z publikowanych w nim artykułów i, w konsekwencji, przekłada się na pozycję oraz prestiż pisma, kluczowe dla wydających je jednostek. Pozycja czasopisma ma bowiem wpływ na ewaluację jednostki badawczej lub uczelni, przy której afiliowane jest wydawnictwo (a więc przynajmniej w teorii wpływa na zwiększenie funduszu gwarantowanego jednostki przeznaczonego na prowadzenie działań statutowych, w tym wydawniczych) i pośrednio wspiera jej starania o pozyskiwanie dofinansowania z innych źródeł. Model biznesowy, w którym środki finansowe ze środków publicznych stanowią pochodną pozycję czasopisma, oparty jest na otwartym dostępie do treści i łatwym ich wyszukiwaniu.

W tradycyjnym modelu publikacji dostęp do materiałów naukowych jest utrudniony i cieszą się nim głównie pracownicy naukowcy i studenci korzystający z instytucjonalnych subskrypcji do płatnych baz danych. Pozostaje oczywiście

jeszcze dostęp biblioteczny lub zakup publikacji, co często stanowi utrudnienie dla odbiorców z mniejszych ośrodków akademickich. Pamiętajmy też o niskich nakładach czasopism i książek naukowych, które stanowią przeszkodę dla skutecznej dystrybucji.

W efekcie czasopismo nie dociera do szerokiego grona potencjalnych odbiorców, także spoza kręgu czysto akademickiego, np. podmiotów komercyjnych (pamiętajmy, że współpraca z takimi odbiorcami pozwala na udział w grantach w trybie partnerstw publiczno-prywatnych). Przede wszystkim jednak nauka skuteczniej może pełnić swoje funkcje społeczne, ponieważ otwarty dostęp do publikacji ułatwia popularyzację wyników badań.

W niniejszej publikacji zapisaliśmy wnioski z procesu transformacji czasopisma, który został przeprowadzony w Wydawnictwie Instytutu Badań Literackich PAN w ramach projektu “EAST. Enhancing Accessibility and Sustainability of Teksty Drugie. Design and implementation of a Sustainable Open-Access Business Model for Polish Journals in the Humanities” finansowanego ze środków realizowanego przez OpenAIRE programu “Alternative Funding Mechanism for non-author fee based Open Access Publishing”. Celem projektu było wypracowanie optymalnego modelu otwartego dostępu dla czasopism naukowych funkcjonujących w Polsce. Pilotażowe wdrożenie modelu objęło dwumiesięcznik “Teksty Drugie”, wydawany przez IBL PAN i Stowarzyszenie Pro Cultura Literaria od 1990 roku.

Faza przygotowawcza projektu obejmowała analizę uwarunkowań prawnych i instytucjonalnych czasopism wydawanych w IBL PAN. Podstawową formą publikacji tych periodyków był druk, zaś kopie cyfrowe udostępniane w otwartym repozytorium instytucjonalnym RCiN po upływie rocznego embargo. Wydawca nigdy nie widział potrzeby wprowadzania modelu hybrydowego (tj. opłat za przetwarzanie artykułów), ponieważ czasopisma wykorzystują różne źródła finansowania publicznego: środki statutowe IBL PAN i współwydawców (Uniwersytet Warszawski, stowarzyszenia naukowe), programy wydawnicze Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, granty Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Celem projektu było zatem opracowanie zrównoważonego modelu, który pomógłby wdrożyć Instytutowi politykę otwartego dostępu, jednocześnie zapewniając opcje finansowania dla czasopism.

W ramach projektu zapoznano się także z istniejącymi modelami biznesowymi czasopism polskich i zagranicznych, przeanalizowano dostępność techniczną i stan prawny czasopism wydawanych przez Wydawnictwo IBL PAN, ze szczególnym uwzględnieniem widoczności tychże periodyków w międzynarodowych sieciach komunikacji naukowej, do których dotarcie jest głównym celem prac moderniza-

cyjnych w zakresie dostępności czasopism w sieci. Dodatkowo przeanalizowano polityki instytucjonalne IBL PAN dotyczące własności intelektualnej i działalności wydawniczej. OpenEdition jest także jednym z założycieli międzynarodowego konsorcjum OPERAS (Open Access in European Research Area through Scholarly Communication), które łączy europejskie inicjatywy z zakresu otwartej nauki i rozwija infrastrukturę dla otwartych treści naukowych.

Kluczowym elementem był także odpowiedniej platformy do publikacji czasopisma. Choć "Teksty Drugie" są na bieżąco deponowane w repozytorium instytucjonalnym RCiN nie stanowi ono ekwiwalentu publikacji cyfrowej. Jako że IBL PAN nie prowadzi własnej platformy wydawniczej uznano za rozsądne skorzystanie z dostępnych rozwiązań zamiast budować własny serwis od podstaw. Żeby spełnić równocześnie warunek otwartości i umiędzynarodowienia dystrybucji w fazie implementacyjnej zdecydowano o wyborze platformy OpenEdition jako narzędzia upowszechniania tekstów. OpenEdition to kompleksowa infrastruktura służąca cyfrowej komunikacji w dziedzinie nauk humanistycznych i społecznych, której ogólnym celem jest promowanie publikacji cyfrowych w otwartym dostępie. OpenEdition działa na bazie oprogramowania OJS (Open Journal Systems), z którym powiązany jest dedykowany edytor tekstów (Lodel). Publikowane artykuły dostępne są w różnych formatach (html, epub, pdf), i automatycznie są im nadawane numery DOI (Digital Object Identifier). Platforma udostępnia także szczegółowe statystyki korzystania z portalu, które mogą być wykorzystane przy ewaluacji czasopisma.

OpenEdition jest prowadzona przez francuskie Centrum Otwartej Publikacji Elektronicznej (Cléo), inicjatywę publiczną i non-profit, wspieraną przez prestiżowe organizacje badawcze. Oprócz OpenEdition Journals, OpenEdition zarządza także trzema innymi platformami: OpenEdition Books (monografie i edytowane tomy), Hypothèses (blogi badawcze) i Calenda (kalendarz wydarzeń akademickich). Reasumując, uzano, iż mieszczące czasopisma na sprawdzonej i rozwijającej się platformie OpenEdition pomaga zaistnieć mu w kontekście międzynarodowym i docelowo powiązać dostęp do czasopism z dystrybucją książek IBL PAN w przyszłości. Dodatkową zaletą korzystania z dużej międzynarodowej platformy jest też spora liczba subskrybentów instytucjonalnych – bibliotek akademickich, które wnoszą opłaty za treści zamknięte lub treści w formacie ePUB lub PDF (model freemium).

W efekcie prac przygotowawczych wypracowano dla IBL PAN **otwarty model pośrednich korzyści instytucjonalnych**. Model ów zakłada, iż otwieranie publikacji i wprowadzanie ich do międzynarodowego obiegu stanowi środek do celu,

jakim jest zwiększenie rangi czasopism, które przekłada się – pośrednio – na bardzo wymierne korzyści dla jednostki: lepsza ocena w ewaluacji, wyższa wartość punktowa za artykuły publikowane w czasopiśmie, argument w ubieganiu się o środki finansowe dla czasopisma (zwt. w konkursach wymagających publikacji otwartych, jak Horyzont 2020). Model zakłada, iż instytucji opłaca się wspierać i otwierać czasopismo, ponieważ wpływy z innych źródeł oraz korzyści niewymierne (prestż instytucji) przewyższają ew. zyski z dystrybucji zamkniętej. Należy też dodać, iż model nie zakłada całkowitej rezygnacji z płatnej dystrybucji – czasopisma mogą np. korzystać z opisywanego niżej modelu freemium (płatny dostęp do wybranych formatów). Warto też dodać, iż model dotyczy czasopism umocowanych w ramach instytucji naukowych lub stowarzyszeń, zdolnych choćby częściowo wspomagać ich pracę.

Wadą modelu jest jego mocne powiązanie ze zmiennym i nie zawsze przewidywalnym systemem nauki w Polsce. Przyjęte rozwiązania odpowiadają zaleceniom Komisji Europejskiej czy deklaracjom Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, jednakże potencjalne korzyści pośrednie (np. wynik jednostki w ewaluacji, ocena czasopisma) mogą zależeć od szczegółowych rozwiązań prawnych. Wydaje się jednak, że przy opisywanym wyżej ogólnym kierunku zmian w dostępie do treści naukowych, otwarty dostęp pozostaje przyszłościową inwestycją.

W ramach analizy modelu biznesowego rozważano także upowszechniany przez OpenEdition model freemium dla publikacji w otwartym dostępie (wersja HTML dostępna bezpłatnie w otwartym dostępie, bardziej zaawansowane formaty, jak ePUB, oraz wersje do druku wymagającą opłaty). Zdecydowano się jednak z niego zrezygnować na rzecz opcji pełnego wolnego dostępu i licencjonowania czasopism na licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa, by maksymalnie ułatwić dostęp do treści naukowych. Widoczność dla wszystkich grup, bez zbędnych ograniczeń, zwiększa potencjalny zasięg, dla wszystkich zainteresowanych również spoza świata ściśle naukowego. Obecność w sieci międzynarodowej jest kierunkiem rekomendowanym w polityce MNiSW, a także na poziomie wytycznych finansowania europejskiego.

W konsekwencji decyzji o dostępności prawnej i technologicznej czasopism IBL PAN sformułowano politykę otwartości IBL PAN określającą jej zasady dla całego Instytutu, regulując kwestie związane z dostępem do tekstów naukowych i rekomendacje dla pracowników w zakresie otwartości. W ramach projektu opracowano także polską wersję językową interfejsu OpenEdition, oraz materiały informacyjne dla redaktorów polskich czasopism, które chciałyby korzystać z platformy.

Autorzy publikacji zdają sobie sprawę, iż w zależności

od uwarunkowań instytucjonalnych i polityki redakcyjnej, opisany wyżej proces różni się będzie w poszczególnych instytucjach. Kolejne etapy procesu opisano tu w sposób szczegółowy, żeby pokazać argumenty stojące za podjętymi decyzjami. W kolejnej części publikacji zostanie przedstawiony proces ustalania optymalnego modelu prawnego dla czasopisma, które ma być publikowane w formule otwartego dostępu. Przeprowadza ona zainteresowane redakcje przez kolejne kroki procesu decyzyjnego w zakresie otwartości prawnej czasopisma.

Czasopismo w modelu otwartym – podstawowe zagadnienia prawne

Przyjęcie przez czasopismo modelu otwartego dostępu to wynik procesu składającego się z czynności o charakterze organizacyjnym i technicznym oraz czynności o charakterze prawnym. W przypadku czasopisma ukazującego się już w formie elektronicznej, jak jest zazwyczaj, czynności organizacyjno-techniczne oznaczają wybór sposobów udostępnienia plików za darmo. Otwarty dostęp nie wyklucza tradycyjnej dystrybucji egzemplarzy drukowanych, choć zmiana modelu może w jakiś sposób odbić się na takiej dystrybucji. Paradoksalnie, znane są przypadki, gdy sprzedaż egzemplarzy drukowanych wzrosła po udostępnieniu w otwartym dostępie wersji elektronicznej. Efekt taki można przypisać funkcji promocyjnej otwartego dostępu.

Zakres czynności o charakterze prawnym zależy od decyzji o udostępnianiu czasopisma na wolnej licencji. Jeśli wydawca zdecyduje się udostępniać czasopisma na zasadach dozwolonego użytku (czyli bez udzielenia wolnej licencji), czytelnik będzie mógł korzystać z publikacji w zakresie, w jakim upoważniają do tego przepisy o dozwolonym użytku, co obejmuje m.in. własny użytek osobisty i prawo cytatu.

Jeśli wydawca zdecyduje się udostępniać czasopismo na wolnej licencji (np. jednej z licencji Creative Commons – CC), będzie musiał upewnić się, czy i jak może to zrobić, by udzielenie licencji było skuteczne.

Zdarza się, że stan prawny czasopisma wymaga uregulowania w zakresie stosowanych wzorów umów lub oświadczeń. Konieczność uregulowania kwestii prawnych nie musi wynikać z decyzji o wdrożeniu otwartego dostępu, a może być raczej spowodowana dotychczasową praktyką, nie w pełni odpowiadającą wymogom przepisów prawa. Z powyższych względów ważne jest dokonanie analizy obecnego stanu prawnego.

Zalety stosowania wolnych licencji

Wydawcy stojący przed dylematem, czy wybrać wolną licencję i ewentualnie jej rodzaj, często zachowawczo uznają, że skoro nikt ich nie zmusza do udzielenia zgody na szersze korzystanie z publikacji, niż wynika to z przepisów o dozwolonym użytku, to lepiej tego nie robić.

Wzrastająca popularność licencji CC wśród wydawców publikacji naukowych ma jednak swoje poważne uzasadnienie wynikające z tego, jak uregulowany jest system nauki. Podstawową wytyczną przy podejmowaniu decyzji o stosowaniu licencji jest zasada realizmu. Wydawca powinien bowiem rozważyć, jakie są prawdopodobne sposoby korzystania przez niego z publikacji. Oznacza to w szczególności ocenę prawdopodobieństwa komercyjnej eksploatacji utworów. Jeśli okaże się, że w rozsądnej perspektywie wydawca nie widzi realnej szansy na takie wykorzystanie, to nie ma przeciwwskazań, by umożliwić innym osobom korzystanie z publikacji w sposób, który nie koliduje z celami wydawcy.

Funkcją autorskich praw majątkowych jest kontrola sposobu korzystania z utworów, co oznacza ograniczanie ich rozpowszechniania. W przypadku publikacji naukowych bardzo często model finansowy nie jest uzależniony od liczby sprzedanych egzemplarzy. Czasopisma są utrzymywane dzięki dotacjom. Przychody ze sprzedaży mają charakter co najwyżej pomocniczy.

Jednocześnie celem publikacji jest jak najszersze ich rozpowszechnienie i uzyskanie cytowań. Zatem w dobrze pojętym interesie wydawcy jest likwidacja barier, w tym barier prawnych, utrudniających osiągnięcie tego celu. Funkcją licencji CC jest likwidacja barier prawnych, co do których wydawca uzna, że są sprzeczne z jego interesem. Skutkiem udostępnienia publikacji na licencjach CC jest umożliwienie szerokiemu gronu odbiorców rozpowszechniania publikacji z wykorzystaniem różnych pomysłów i zaangażowaniem różnych osób.

Analiza stanu prawnego czasopisma. Na co zwracać uwagę?

1. Poniższe uwagi zostały sporządzone z myślą przede wszystkim o bieżących numerach czasopism. W przypadku numerów archiwalnych należy mieć na uwadze, że na stan prawny mogą mieć wpływ przepisy prawa, które obowiązywały w momencie powstawania poszczególnych numerów czasopisma.
2. Z perspektywy przekształcania modelu czasopisma naukowego na otwarty najistotniejsze przepisy znajdują się w Ustawie z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (dalej: „Prawo autorskie” lub „PrAut”).
3. Wydawca czasopisma może być związany różnego rodzaju umowami, które nakładają na niego pewne zobowiązania lub ograniczenia. Umowy te mogą dotyczyć m.in. dystrybucji czasopisma. W ramach procesu przekształcania należy przeanalizować wszystkie umowy, które dotyczą danego czasopisma, pod kątem istnienia zobowiązań związanych z tym czasopismem i ewentualnie z warunkami zmiany lub wypowiedzenia tych umów.
4. Jeśli publikowane są teksty zagranicznych autorów lub występują inne związki z podmiotami zagranicznymi, należy mieć na względzie ewentualne stosowanie prawa obcego, właściwego ze względu na przynależność państwową tych autorów. W przypadku opracowywania wzorów umów należy uwzględnić postanowienia, które rozstrzygną o stosowaniu prawa lokalnego (polskiego) w jak najszerszym zakresie.
5. **Analiza stanu prawnego** powinna obejmować następujące zagadnienia prawnoautorskie:
  - Identyfikacja utworów i ich twórców:
    - konkretne wskazanie utworu objętego ochroną (np. konkretny artykuł);
    - czy w skład utworu wchodzi inne jeszcze utwory, które mogą być chronione niezależnie od artykułu (np. fotografie, ilustracje, mapy)?;
    - czy jest jeden autor, czy kilku? Jeśli kilku – czy każdy rozporządził swoimi prawami, udzielając licencji lub przenosząc prawa na wydawcę? Czy, jeśli jeden autor działa w imieniu wszystkich, jest on odpowiednio upoważniony przez pozostałych?;
    - jeśli prawa kilkukrotnie były przenoszone, to czy można odtworzyć cały ciąg tych czynności prawnych? Czy są one ze sobą spójne, np. w zakresie pól eksploatacji?
  - Prawa do czasopisma jako całości (prawo wydawcy):
    - kto jest wydawcą? Komu przysługuje prawo do czasopisma?
  - Czy utwory są publikowane na podstawie umowy o przeniesienie praw, czy na podstawie licencji (wyłącznej lub niewyłącznej)?
  - Jakie pola eksploatacji zostały wskazane w umowach?

- czy forma korzystania z utworów jest zgodna z polami eksploatacji wskazanymi w umowie? W przykładowej sytuacji, gdyby autor przeniósł prawa autorskie tylko do postaci papierowej czasopisma, wydawca nie miałby prawa bez uzyskania dodatkowej zgody autora udostępnić jego tekstu w internecie.
- Czy został wskazany sposób korzystania z utworów?
  - autor może ograniczyć prawa nabywcy do określonego sposobu korzystania w ramach wskazanych pól eksploatacji.
- Czy umowy zostały zawarte poprawnie od strony formalnej?
  - czy strony umowy zostały określone prawidłowo (czy osoby podpisujące umowę mogą ją skutecznie zawrzeć; czy mają prawo reprezentować instytucję)?
  - czy została zachowana wymagana forma (np. forma pisemna dla przeniesienia praw lub licencji wyłącznej)?
  - czy zostały wskazane pola eksploatacji?
  - czy utwory zostały jednoznacznie wskazane?

Utwór i twórca

1. **Utwór** to każdy przejaw działalności człowieka, o której można powiedzieć, że jest twórczy i indywidualny, a przy tym został ustalony w jakiegokolwiek postaci (utwór jest ustalony wtedy, gdy przynajmniej jedna osoba poza twórcą może się z nim zapoznać, np. wygłoszenie, zapisanie). Utwory nie muszą mieć wartości artystycznej ani naukowej, a poziom twórczości wymagany do objęcia ochroną jest niewielki. Ochrona prawnoautorska nie wymaga żadnej czynności ze strony uprawnionego, np. rejestracji. Przysługuje automatycznie od momentu ustalenia utworu.
2. **Utwór współautorski** to utwór powstały wskutek porozumienia przynajmniej dwóch osób, przy czym porozumienie to może zostać zawarte na dowolnym etapie powstawania dzieła. Prawa do utworu współautorskiego przysługują wszystkim autorom wspólnie. W przypadku, gdy artykuł został napisany przez kilku autorów, potrzebna jest zgoda wszystkich, choć jeden autor może reprezentować pozostałych, jeśli zostanie do tego upoważniony.
3. **Utwór zależny (opracowanie)** to utwór powstały wsku-

tek przekształcenia utworu pierwotnego, np. tłumaczenie. Choć przysługuje mu samodzielna ochrona, jego rozpowszechnianie wymaga zgody autora utworu pierwotnego.

4. W procesie przekształcenia czasopisma należy zidentyfikować kategorie utworów i twórców, które pojawiają się w czasopiśmie. Należy odpowiedzieć sobie na pytania, czy są tylko autorzy (i współautorzy), czy też np. tłumacze, twórcy fotografii i innych ilustracji etc.

Prawa wydawcy

1. **Utwór zbiorowy** to np. encyklopedia lub numer czasopisma. Składa się z wielu utworów (np. artykułów), które zachowują samoistne znaczenie. Prawa do poszczególnych utworów wchodzących w skład utworu zbiorowego przysługują ich twórcom (dopóki nie przeniosą oni praw w drodze umowy). Z kolei prawa do np. numeru czasopisma jako całości oraz do tytułu należą do wydawcy.
2. Wydawców może być kilku. W takiej sytuacji każdy dysponuje swoją częścią praw.

Przeniesienie praw vs. udzielenie licencji

1. Aby móc opublikować artykuł (lub wykorzystać inny utwór), wydawca musi uzyskać odpowiednie uprawnienie. To może stać się na **dwa sposoby: poprzez przeniesienie praw autorskich na wydawcę lub poprzez udzielenie wydawcy licencji**. Przeniesienie autorskich praw majątkowych ma skutki dalekosiężne i jest co do zasady „ostateczne”. Osoba, która przeniosła swoje prawa autorskie na inną osobę, już tych praw nie posiada.
2. Inny charakter niż **autorskie prawa majątkowe**, które chronią sposoby korzystania z utworów i mogą być przedmiotem obrotu, mają **autorskie prawa osobiste**, które chronią więź twórcy z utworem (m.in. autorstwo utworu i jego integralność). Na gruncie polskiego prawa autorskie prawa osobiste są niezbywalne, co oznacza, że nie można przenieść ich na inną osobę.
3. Autor udzielający licencji nie traci praw autorskich do utworu. **Licencja** jest jedynie wyrażeniem zgody na korzystanie z utworu w określony sposób przez inną osobę. Licencja wyłączna różni się od licencji niewyłącznej tym, że licencja wyłączna jest zgodą na korzystanie przez osobę trzecią, której towarzyszy zobowiązanie do nieudzielania analogicznej zgody osobom trzecim.

 BY					
Ten utwór możesz za darmo:	kopiować	zmieniać i remiksować	rozpowszechniać	przedstawiać i wykonywać	musisz tylko oznaczyć autora oryginału

Uznanie autorstwa 3.0 Polska – Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie pod warunkiem oznaczenia autorstwa. Jest to licencja gwarantująca najszersze swobody licencjobiorcy. <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/>

 BY-SA						
Ten utwór możesz za darmo:	kopiować	zmieniać i remiksować	rozpowszechniać	przedstawiać i wykonywać	ale musisz udostępnić go na tej samej licencji	i musisz oznaczyć autora oryginału

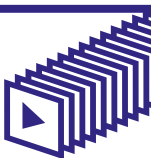

Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 3.0 Polska – Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja. Jest to licencja używana przez Wikipedię i jej siostrzane projekty. <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/pl/>

 BY-NC						
Ten utwór możesz za darmo:	kopiować	zmieniać i remiksować	rozpowszechniać	przedstawiać i wykonywać	ale nie możesz na nim zarabiać	i musisz oznaczyć autora oryginału

Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne 3.0 Polska – Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, remiksowanie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych. Warunek ten nie obejmuje jednak utworów zależnych (mogą zostać objęte inną licencją). <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/pl/>

 BY-ND					
Ten utwór możesz za darmo:	kopiować	rozpowszechniać	przedstawiać i wykonywać	musisz zostawić go w oryginalnej postaci	i musisz oznaczyć autora oryginału

Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska – Ta licencja zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu zarówno w celach komercyjnych i niekomercyjnych, pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych). <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/3.0/pl/>

 BY-NC-SA							
Ten utwór możesz za darmo:	kopiować	zmieniać i remiksować	rozpowszechniać	przedstawiać i wykonywać	nie możesz na nim zarabiać	musisz udostępnić go na tej samej licencji	i musisz oznaczyć autora oryginału

Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Na tych samych warunkach 3.0 Polska – Licencja ta pozwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz tak długo jak utwory zależne będą również obejmowane tą samą licencją. <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/pl/>

 BY-NC-ND						
Ten utwór możesz za darmo:	kopiować	rozpowszechniać	przedstawiać i wykonywać	musisz zostawić go w oryginalnej postaci	nie możesz na nim zarabiać	i musisz oznaczyć autora oryginału

Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska – Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych). Jest to najbardziej restrykcyjna z licencji. <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>

4. Licencja niewyłączna może zostać udzielona w dowolnej formie, czyli np. w formie ustnej. **Licencja wyłączna, podobnie jak przeniesienie praw, wymagają zaś formy pisemnej**, czyli konieczne jest złożenie własnoręcznego podpisu pod tekstem umowy (skan własnoręcznego podpisu nie spełnia tego wymogu) przez obie strony umowy (jednostronne oświadczenie autora o rozdysonowaniu swoimi prawami nie jest umową). To osoba korzystająca z utworu (np. wydawca czasopisma) w razie sporu będzie musiała udowodnić, że uzyskała licencję lub że zostały na nią skutecznie przeniesione prawa.
5. Szczególną formą licencji niewyłącznej są licencje Creative Commons (por. niżej). Udzielenie licencji CC stanowi oświadczenie uprawnionego. Osoba korzystająca z utworu wyraża zgodę na warunki określone licencją i w ten sposób zostaje zawarta umowa licencji.

Pola eksploatacji

1. Umowa o przeniesienie praw lub udzielenie licencji powinna wskazywać pola eksploatacji, których dotyczy. **Pole eksploatacji jest to ekonomicznie lub technicznie wyodrębniona forma korzystania z utworu**, np. druk czasopisma, udostępnienie w internecie, wprowadzenie do obiegu, tworzenie kopii. Art. 50 PrAut zawiera przykładowy katalog pól eksploatacji:
  - w zakresie utrwalania i zwielokrotniania utworu – wytwarzanie określoną techniką egzemplarzy utworu, w tym techniką drukarską, reprograficzną, zapisu magnetycznego oraz techniką cyfrową;
  - w zakresie obrotu oryginałem albo egzemplarzami, na których utwór utrwalono – wprowadzanie do obrotu, użyczenie lub najem oryginału albo egzemplarzy;
  - w zakresie rozpowszechniania utworu w sposób inny niż określony w pkt 2 – publiczne wykonanie, wystawienie, wyświetlenie, odtworzenie oraz nadawanie i reemitowanie, a także publiczne udostępnianie utworu w taki sposób, aby każdy mógł mieć do niego dostęp w miejscu i w czasie przez siebie wybranym.
2. Umowy mogą opierać się na katalogu ustawowym. Pola eksploatacji mogą być jednak dość swobodnie definiowane w umowie. Spośród często spotykanych pól eksploatacji warto zwrócić uwagę na określenie „publiczne udostępnianie utworu w taki sposób, aby

każdy mógł mieć do niego dostęp w miejscu i w czasie przez siebie wybranym”, które obejmuje wiele postaci udostępniania w internecie.

3. Postanowienie dotyczące pól eksploatacji, które nie są znane w momencie zawierania umowy, będzie nieważne. Oznacza to, że nawet jeśli autor przeniesie prawa do utworu w najszerszym możliwym zakresie, to – na gruncie polskiego prawa – po pojawieniu się nowego pola eksploatacji, to jemu będą przysługiwały prawa do korzystania z utworu na tym nowym polu eksploatacji.

Sposób korzystania

1. Od pól eksploatacji należy odróżnić sposób korzystania z utworu. Jeśli umowa nie stanowi inaczej, przeniesienie praw autorskich lub udzielenie licencji pozwala na korzystanie z utworu w sposób zgodny z charakterem i przeznaczeniem tego utworu. Sposób korzystania można jednak w umowie zdefiniować inaczej (np. zawęzić do konkretnych sposobów korzystania).

Umowy

1. W polskich realiach spotyka się czasem umowy, które są obarczone istotnym błędem w postaci mylnego określenia strony umowy, np. „redakcja czasopisma”. Redakcja czasopisma nie ma osobowości prawnej i nie ma zdolności do zawierania umów. Umowa powinna zostać zawarta przez osobę (lub osoby) reprezentującą właściwą instytucję, np. uniwersytet wydający czasopismo. Jest przy tym możliwe, że redaktor naczelny ma pełnomocnictwo uprawniające do zawarcia tego rodzaju umów. Nie można wykluczyć takiej sytuacji, nie jest to jednak okoliczność, którą można założyć bez weryfikacji.
2. Jeśli nie została zachowana forma pisemna, gdy jest ona wymagana, nie mogło dojść do przeniesienia praw lub udzielenia licencji wyłącznej. W takiej sytuacji, jak również w przypadku, gdy brakuje dowodu zawarcia jakiegokolwiek umowy, ale nie ulega wątpliwości, że do publikacji doszło za obopólną zgodą, domniemywa się udzielenie licencji niewyłącznej. Problematyczne może okazać się w takiej sytuacji wykazanie, jakich pól eksploatacji taka licencja dotyczy. Należy wyraźnie wskazać, jakich pól eksploatacji dotyczy umowa. .

3. Konieczne jest jednoznaczne wskazanie utworu, którego dotyczy umowa. Nie ma potrzeby wskazywać tytułu (który może jeszcze nie zostać ustalony). Może być to utwór, który dopiero powstanie, lecz powinien zostać opisany w taki sposób, by nie pozostawić wątpliwości, że umowa dotyczy tego, a nie innego utworu.

Uregulowanie statusu prawnego

1. W przypadku utworów starszych, które zostały wydane na podstawie umów przygotowanych bez intencji udostępniania czasopisma w sposób otwarty, przedstawiamy niżej, jak może wyglądać procedura „czyszczenia praw”, czyli uzyskania niezbędnych uprawnień do zgodnego z prawem udostępniania treści.
2. Punktem wyjścia do uregulowania statusu prawnego jest identyfikacja docelowego modelu udostępniania.
  - identyfikacja praw, którymi dysponuje wydawca w punkcie wyjścia;
  - wybór modelu docelowego (np. któraś z licencji CC);
  - przygotowanie propozycji dla uprawnionego, jeśli prawa, którymi dysponuje wydawca, są niewystarczające;
  - uprawniony może udzielić zaproponowanej przez wydawcę licencji CC albo udzielić wydawcy licencji niewyłącznej (niewymagającej formy pisemnej; wystarczy e-mail), albo umowy w formie pisemnej przenoszącej prawa lub udzielającej licencji wyłącznej.

Licencje Creative Commons

1. Dokonując przekształcenia czasopisma, warto rozważyć udostępnienie go na jednej z licencji Creative Commons.
2. Licencje Creative Commons (dalej: „Licencje CC”) powstały jako reakcja na spostrzeżenie, że szeroka ochrona prawnoautorska nie zawsze jest potrzebna twórcom, a w niektórych sytuacjach może nawet utrudniać osiągnięcie celów i ochronę faktycznych interesów uprawnionych. Z tego powodu hasło związane z Licencjami CC brzmi „niektóre prawa zastrzeżone” (w przeciwieństwie do klasycznej noty autorskiej „wszystkie prawa zastrzeżone”). **Licencje CC są uniwersalnym narzędziem prawnym pozwalającym udostępnić utwór w sposób przyznający odbiorcom szerszy zakres uprawnień** (a tym samym ograniczyć prawa twórcy), niż wynika to z powszechnie obowiązujących przepisów prawa.
3. Zdecydowanie rekomenduje się stosowanie standardowych licencji, takich jak Creative Commons. Pozwalają one użytkownikom szybko zorientować się, jakie otrzymują uprawnienia. Jest to szczególnie znaczące w przypadku maszynowej analizy dużej liczby utworów (Text and Data Mining), kiedy nie ma praktycznej możliwości analizowania odrębnie postanowień licencyjnych. Konstruowanie własnej licencji, która w precyzyjny sposób określi wolę licencjodawcy, będzie miało tę tylko zaletę: odda precyzyjnie wolę twórcy. Korzystanie z tak udostępnionego utworu będzie się wiązało z koniecznością każdorazowego zapoznawania się z treścią takiej licencji i jej analizy. W większości przypadków bardziej efektywne będzie sięgnięcie po licencję uniwersalną, znaną w wielu państwach.
4. Utwory naukowe mogą zostać udostępnione na Licencji CC na dwa sposoby. Po pierwsze, licencjodawcą może być sam autor, który udziela licencji w momencie przekazania tekstu redakcji (udzielenie licencji może być uwarunkowane przyjęciem do druku). W takim razie wydawca sam jest licencjobiorcą. Drugim sposobem jest udzielenie licencji przez wydawcę. Żeby mógł zrobić to skutecznie, musi wpierv uzyskać odpowiedni zakres uprawnień, co może osiągnąć najprościej dzięki przeniesieniu pełni praw od autora na niego. Można sporządzić umowę, w której autor, przenosząc prawa autorskie na wydawcę, od razu zobowiąże go do udostępnienia utworu na jednej z Licencji CC. W ten sposób autor uzyska pewność, że jego utwór będzie dostępny w atrakcyjny dla niego sposób. W praktyce obydwie drogi prowadzą do tego samego celu -- nawet jeśli autor przeniesie prawa na wydawcę, to dzięki udostępnieniu tekstu na licencji CC, autor będzie mógł nim swobodnie dalej dysponować..

Sześć Licencji CC

1. **Licencje CC składają się z czterech warunków, których różne połączenie daje paletę sześciu Licencji CC**, spośród których można wybrać najbardziej odpowiadającą intencjom udostępniającego.

2. Warunek **Uznanie Autorstwa** (BY) – oznacza konieczność podania twórcy i źródła.
3. **Na Tych Samych Warunkach** (SA – Share-Alike) – zobowiązuje korzystającego do udostępniania utworów (w tym utworów zależnych) na tej samej licencji. Intencją tego warunku jest wymuszenie otwartości kolejnych utworów. Stosowanie tego warunku może prowadzić do konfliktu między licencjami, np. w sytuacji, gdy utwór zależny wykorzystuje dwa utwory pierwotne z warunkiem SA, z tym że jeden oprócz tego zawiera warunek Bez Utworów Zależnych, podczas gdy licencja drugiego utworu pierwotnego takiego warunku nie zawiera.
4. Warunek **Bez Utworów Komercyjnych** (NC – Non Commercial) – ogranicza wykorzystanie utworu do wykorzystania niekomercyjnego.
5. **Bez Utworów Zależnych** (ND – No Derivatives) – nie pozwala rozpowszechniać utworów zależnych (np. tłumaczenia).
6. Wyżej wymienione warunki występują w sześciu połączeniach. Dwie licencje nazywane są „wolnymi licencjami”, ponieważ przyznają odbiorcom bardzo szerokie uprawnienia:
  - CC BY – Uznanie Autorstwa;
  - CC BY-SA – Uznanie Autorstwa – Na Tych Samych Warunkach;
7. Cztery pozostałe Licencje CC nie są określane mianem „wolnych”:
  - CC BY-NC – Uznanie Autorstwa – Użycie Niekomercyjne;
  - CC BY-ND – Uznanie Autorstwa – Bez Utworów Zależnych;
  - CC BY-NC-SA – Uznanie Autorstwa-Użycie Niekomercyjne – Na tych Samych Warunkach;
  - CC BY-NC-ND – Uznanie Autorstwa-Użycie Niekomercyjne – Bez Utworów Zależnych;
8. CC BY-NC-ND jest licencją w niewielkim stopniu wykraczającą poza uprawnienia przyznawane użytkownikom przez przepisy o dozwolonym użytku.

Wersje licencji

1. Najnowsza wersja Licencji CC to 4.0 (np. CC BY 4.0). Wcześniejsze to m.in. 3.0, 2.0. Wersje 4.0 zostały przetłumaczone na język polski, ale nie zostały dostosowane do odrębności polskiego prawa. Jest to efekt decyzji, by teksty licencji były we wszystkich państwach takie same. Wcześniejsze wersje były nie tylko tłumaczone na języki narodowe, ale także dostosowywane do lokalnych systemów prawnych. Wersje spolszczone oznaczane są literami „PL” na końcu, np. CC BY 3.0 PL.
2. Co do zasady lepiej jest stosować wersje nowsze, ponieważ zostały one zmienione w stosunku do poprzednich wersji w taki sposób, by uniknąć problemów, które ujawniły się przy stosowaniu wcześniejszych wersji.
3. Jak poprawnie oznaczyć licencję?
4. Zaletą Licencji CC jest możliwość posługiwania się skrótową nazwą (np. CC BY-ND 4.0). Należy pamiętać, że licencję stanowi pełny tekst licencji, a nie sama nazwa. Dlatego należy linkować do pełnego tekstu właściwej licencji. Przykładowo link do licencji **CC BY 3.0 PL**.
5. Brak odwołania do pełnego tekstu lub niepełna nazwa (niewskazująca na konkretną licencję) mogą zostać uznane za błąd prowadzący do nieważności takiej licencji.

Czym kierować się przy wyborze Licencji CC?

1. Wybierając Licencję CC dla czasopisma, należy odpowiedzieć sobie w pierwszej kolejności na pytanie, co chcę osiągnąć? Jaki jest mój cel? Jeśli zależy mi na jak najszerszym rozpowszechnieniu utworu, nie widzę realnych perspektyw na komercyjne wykorzystanie utworów, a jednocześnie akceptuję, że ktoś może znaleźć sposób na komercyjne wykorzystanie utworu bez konieczności uzyskania na to mojej zgody i dzielenia się zyskami, lub może rozpowszechniać opracowania, takie jak tłumaczenia na inne języki, powinienem wybrać licencję CC BY. Zapewni mi ona prawo do tego, by mój utwór był zawsze identyfikowany ze mną jako jego twórcą (zachowane zostają autorskie prawa osobiste).
2. Refleksja nad własnymi potrzebami powinna być jednak **realistyczna**. Zachowywanie praw „na wszelki wypadek” (bo „za kilka lat wymyślę, jak to wykorzystać”) prawdopodobnie okaże się nierealistyczne, jeśli we względnie krótkim czasie nie będę w stanie sprecyzować sposobów takiego wykorzystania utworu. W tym samym czasie prawa autorskie, z których nie zrezygnuję, mogą nie działać na moją korzyść, a wręcz przeciwnie – np. artykuły naukowe mogą być cytowane nie tak często, jak by było w przypadku udostępnienia na wolnej licencji.
3. Możliwość korzystania z utworów w sposób komercyjny bez uzyskiwania dodatkowej zgody wywołuje czasem odruchowy sprzeciw. Należy jednak zauważyć, że

granica między tym, co komercyjne a niekomercyjne, jest bardzo **płynna**. Między sytuacjami oczywistymi znajduje się bardzo dużo sytuacji niejasnych. Można wyobrazić sobie blog, którego autor umieszcza rekomendowane pliki PDF z artykułami naukowymi. Jeśli na blogu umieszczone są reklamy, należałoby uznać takie wykorzystanie raczej za komercyjne. Z drugiej strony coraz częściej wykorzystywane są metody maszynowej analizy tekstu i danych (Text and Data Mining). Ze względów organizacyjnych takie prace mogą być wykonywane wyłącznie na podstawie materiałów, co do których nie trzeba uzyskiwać specjalnych zgód.

Rekomendowane kroki

Zdefiniowanie celów, jakie wydawca stawia przed czasopismem: czy jest to zwiększanie przychodów, czy zwiększanie liczby cytowań?

Analiza stanu prawnego.

Podjęcie decyzji, czy czasopismo ma być dostępne na wolnej licencji, np. CC BY 4.0?

Jeżeli czasopismo ma być dostępne na licencji CC należy zdecydować, czy udziela jej autor, czy też zobowiązuje się do tego wydawca, na którego autor przenosi prawa.

Jeżeli czasopismo nie zdecyduje się na licencję CC, wydawca musi uzyskać prawo do opublikowania tekstu. Wystarczające będzie uzyskanie od autorów licencji niewyłącznej. Takie rozwiązanie pozwoli uprościć procedurę i nie wymaga zawierania umów w formie pisemnej.

Oznaczenie artykułów odpowiednią licencją oraz umieszczenie stosownej informacji w metadanych artykułu.

Dalsze informacje

- Informacje o Licencjach CC znajdują się na stronie <https://creativecommons.pl/poznaj-licencje-creative-commons/>. Każda licencja została opisana w zwięzły sposób, np. (CC BY 4.0), oraz poprzez umieszczenie pełnego tekstu licencji, np. (CC BY 4.0).
- Na stronie PON dostępny jest poradnik Krzysztofa Siewicza Otwarty dostęp do publikacji naukowych. Kwestie prawne. Na stronach 16–23 znajduje się rozdział poświęcony Licencjom CC.
- Poradnik Emanuela Kulczyckiego Otwarte czasopisma. Zakładanie czasopism naukowych oraz transformacja czasopism zamkniętych.
- Informator Bożeny Bednarek Michalskiej “Modele biznesowe otwartego publikowania naukowego. Informator dla polskich wydawnictw uczelnianych”.
- Zainteresowani szerszym kontekstem wdrażania otwartego dostępu mogą zajrzeć do podstawowej publikacji Petera Subera “Otwarty dostęp”.

